

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Тетяна Олійник

Символ і символічне значення власних імен

Потенційно перехід власних назв у загальні властивий усім іменам із широкою популярністю. Популярним стає спочатку носій імені — реальна особа, літературний герой, географічне місце, явище або поняття — через свою унікальність (певну рису, особливість, вчинок тощо). І тоді, коли така широковідома назва переживає епоху свого носія, вона стає символом. Отже, у більшості випадків перехід власних імен у загальні назви породжує символ, який відомий пересічному громадянину або серед людей певної сфери.

Розглянемо докладніше визначення символу та символічного значення. Тлумачний словник української мови подає таке визначення символу: “1. Умовне позначення будь-якого предмета, поняття чи явища. 2. Художній образ, що умовно передає які-небудь думки, ідеї, переживання. *Данко* — символ борця за щастя народу. 3. Умовне позначення якої-небудь величини, поняття, прийняте тою чи іншою наукою” [1, 263]. Ще одне визначення знаходимо у філософському словнику: “Символ — форма виразу і передачі духовного змісту культури через певні матеріальні предмети чи спеціально створювані образи та дії, що виступають як знаки цього змісту ... Символ як засіб узагальнення використовують у мистецтві, літературі, науці ...” [2, 622].

Ми виділяємо дві характеристики символу: а) символ як умовне позначення будь-якого предмета, поняття чи явища (конкретні або локальні назви); б) символ як засіб узагальнення (загальні або глобальні назви). У першому випадку маємо справу з власними іменами, що дають другу назву загальновідомим об'єктам, предметам та явищам, наприклад: **Auld Reekie** — шотл. розм. “Старий димокур” (жартівлива назва Единбургу); **Erin** — поет., Ірландія; **Albion** — поет., іст. Великобританія, особл. Англія, (від лат. *albus* — білий; назва пов'язана із крейдяними скелями на узбережжі в районі Дувра); **Albyn** — поет. Шотландія.

У другому випадку йдеться про власні імена, які містять певну характеристику щодо походження, вживання, деяких особливостей, специфічних рис об'єктів, предметів та явищ, наприклад: **Rodomonte** — літ. 1. Родомонте (герой поеми Людовіко Аріосто “Несамовитий Роланд”); 2. хвастун, хвалько; **Scrooge** — 1. літ. Скрудж (герой “Різдвяної пісні” Ч. Діккенса); 2. скнара; 3. брутальна, жорстока людина; **Shylock** — 1. літ. Шейлок (герой п'єси В. Шекспіра “Венеціанський купець”); 2. безсердечний, захланний лихвар; **Camelot** — 1. літ. Камелот (двір короля Артура); 2. легендарне місце або час; доба лицарських подвигів; **Mecca** — 1. геогр., іст. м. Мекка; 2. Мекка; місце поклоніння, святе місце; місце паломництва; **Lombard Street** — Ломбард Стріт — грошовий ринок, фінансовий світ Англії; **Charley** — Чарлі — борідка клином (на манер Карла I) тощо.

Над проблемою символу і символічного значення працювали і продовжують працювати багато вчених. Розглянемо далі, що ж конкретно деякі дослідники розуміють під символом.

А. Ткаченко називає символ “багатозначною інакомовністю” [3, 90] і зазначає: “Як художній образ символ завжди багатозначний. Що символізує хрест в новелі В. Стефаніка “Камінний хрест”? Дольо, тяжку працю, пам'ять про людей, початок їхньої ностальгії ...” [3, 202-203]. Р.Т. Гром'як символом вважає предметний або словесний знак, який опосередковано виражає сутність певного явища, має філософську смислову наповненість [4, 635]. В.С. Халізов, наприклад, зазначає, що в епоху елінізму визначилася, а в середні віки зміцнилася така концепція пізнавальних начал мистецтва: художня творчість стала мислитися

не тільки як відтворення одиничних предметів (головним чином видимих), але і як сходження до деяких універсальних сутностей, буттєвих і смислових [5, 34]. Ця концепція раніше була сформульована Платоном, який говорив про наслідування космічної гармонії в музиці. Її центр — вчення про символ, що виступав передусім в ролі релігійно-філософської категорії. Псевдо-Діонісій Ареопагит, християнський мислитель рубежу IV–V ст., стверджував, що найвірніший спосіб повідомлення про істину є таємним, містерійним, символічним (інакомовним, що натякає, що недоговорює) [див.: 6, 526-528]. Трансформуючи теорію наслідування, середньовічні філософи говорили про символ як “неподібну подібність”, вбачаючи в ньому, зокрема, основу і стрижень творів мистецтва.

Риси символу — значимість (загальність) значення, неповнота наявності цього значення і пов’язана з нею “семантична плинність” [7, 130-132], невизначеність і багатозначність (що відрізняють символ від алегорії). “Виникає сумнів, — писав Гегель, характеризуючи символ, — чи повинні ми розуміти такий образ у власному значенні, або одночасно і в переносному значенні, або ж тільки в переносному значенні” [8, 16].

Узагальнюючи класичні уявлення про символ, можна виділити декілька його істотних характеристик. Насамперед символ є знак, але такий, що на відміну від лінгвістичного знака, де зв’язок між означенням і означуваним довільний і конвенціональний, — припускає мотивоване відношення між тими предметами або явищами, що символізують і тими, що символізуються, яке полягає в їх “подібності”, “подобі”, в “аналогії” між ними [9, 373].

Символи виникають як “непрямі зображення за аналогією”, тобто шляхом перенесення рефлексії з предмета споглядання на цілком “інше поняття, якому, мабуть, споглядання цілком ніколи не зможе прямо відповідати” [9, 374, 375]: між живим і мертвим, матеріальним і духовним, конкретним і абстрактним, між кольором і звуком, звуком і запахом і т.п. Руйнуючи перегородки, що розділяють класи предметів, перекидаючи непередбачені мости між ними, символ, на перший погляд, багато в чому нагадує загадку.

Енергія символу полягає саме в тому, що він встановлює, створює подібність між будь-якими предметами, які пов’язує, і цей зв’язок залежить від сили інтуїції і багатства уяви людини, що творить акт символізації: будь-який предмет має практично необмежену символічну валентність і тому спроможний стати символом іншого предмета; символ уміє сполучати “усе з усім”: на відміну від лінгвістичного знака, якому задана деяка загальнообов’язкова і внутрішньо ієрархізована сукупність значень, символ даний як потенційна і настійна можливість безкінечної множини значень, так що символ не стільки фіксує вже “готові” аналогії між явищами, скільки створює їх самим актом символізації, актом зв’язування цих явищ між собою (так, між темним кольором або темною плямою, з одного боку, і уявленням про гріховність — з іншого, не існує ніякого “природного” зв’язку; проте “заплямованість гріхом” є наскрізним символом європейської культури) [10, 6].

Таким чином, із чисто “технічної” точки зору (з погляду внутрішньої структури) символ близький до тропів, заснованих на паралелізмі і широкій семантичній сполучуваності, насамперед до метафори [11]. Проте тим важливіші розходження між ними. Метафоричний образ, націлений на образотворчу яскравість, що характеризує предмет, зосереджений на цьому предметі як такому і тому стає естетично самоцілним і самодостатнім. Що ж до символу, то тут обидва предмети, поставлені у символічний зв’язок, стають принципово рівноправними. (Перша відмінність символу від метафори).

Якщо метафора, що володіє “автономною споглядальною цінністю”, володіє і “достатньою глибиною, щоб у неї вдивлятися і про неї замислюватися” [7, 155], то, очевидно, глибина метафори аж ніяк не бездонна: кількість ознак, що забираються предметом в іншого, може бути достатньо велика, але не безмежна. Символи ж мають нескориму тягу до того, щоб вишикуватися в зв’язкові ряди, де шляхом постійного обміну ознаками народжуються все нові і нові подібності (кожний предмет є і тим, що символізується і тим, що символізує, причиною і наслідком), де ці предмети постійно виходять за власні межі, тому що кінець одного неодмінно означає початок іншого, де вони передають один одному не тільки свої якості, але і свою енергію. (Друга відмінність символу від метафори).

Третя відмінність символу від метафори полягає у тому, що вони існують у різних вимірах. Життєве середовище метафори — це коло емпірично даних речей, що можуть існувати

цілком розрізнено, незалежно один від одного і не мають один перед одним ні переваг, ні відповідальності. Тим виразнішими будуть їх несподівані метафоричні сполучення. Це “горизонтальний” світ, “горизонтальний” вимір, і в силу цього метафору не можна ні “підсилити”, ні “поглибити” до символу [10, 7]. Символ поряд із “горизонтальним”, сугубо предметним виміром дійсності, допускає також і її “вертикальний” вимір. У площині предметного, “феноменального” буття окремі речі можуть співвідноситися один з одним цілком стихійно — просто в силу їх “ознакової” подібності, це і запам’ятовує метафора, це влаштовує “короткі замикання” між далекими предметами. У вертикальній площині “феноменального” буття, завдяки котрому тільки і відкривається символічна перспектива на ці предмети, сама їхня подібність гарантовано надається значеннєвою єдністю світу.

Символ відмінний від алегорії [12, 106], де всяка індивідуальна річ (або її образ) відіграє допоміжну роль — роль наочної ілюстрації для деякої “загальної ідеї”: сам по собі алегоричний образ може бути як завгодно виразним, проте як тільки ми починаємо вгадувати за ним якусь думку (“мораль”), заради якої він і був створений, наша увага усе більш поглинається цією думкою, а образ як такий поступово стирається або забувається: раціональний початок тріумфує над конкретно-почуттєвим сприйняттям. Тому можна сказати, що алегоричний образ утилітарний і транзитивний (його ціль — перенести нашу увагу із самого себе на “ідею”, що він позначає), тоді як символічний образ у усій своїй конкретності безпосередньо просочений власною ейдетико-смысловною повнотою.

Алегоричний зміст — це завжди певне абстрактне поняття, що можна вкласти в образ або витягти з нього, як із зовнішньої оболонки, прикріпити його до іншого образу. Навпроти, символічний зміст, розчинений у предметі, понятійно невичерпний; це “невизначене загальне”, багатошарова, причому бездонна, значеннєва глибина, недоступна раціональному розумінню: “Дійсна символіка там, де частка подає загальне не як сон або тінь, але як живе миттєве одкровення незбагненого” [13, 353]. Алегоричне поняття потребує для свого розуміння насамперед діяльності розуму, тоді як символічний зміст — у першу чергу діяльності уяви й інтуїції (“... символічне є ... вид інтуїтивного” [9, 373]); от чому, навіть будучи вловимим і відчутим, цей зміст залишається “невимовним” і “нез’ясованим”; його повнота не укладається ні в яку “формулу”. У цьому відношенні до символу можна застосувати визначення Канта, дане ним естетичній ідеї: це “уявлення образу, що дає привід багато думати, причому, ніяка визначена думка, тобто ніяке поняття, не може бути адекватне йому і, отже, ніяка мова не в змозі цілком досягти його і зробити його зрозумілим”, оскільки зображення одержує тут такий “розмах”, при котрому “мислиться, хоча і в нерозвиненому вигляді, більше, ніж можна висловити одним поняттям, а значить, одним терміном” [9, 332]: символічна ідея, “навіть будучи висловлена на всіх мовах, усе ж залишається неказаною” [14, 347].

Література

1. Короткий тлумачний словник української мови: Близько 6750 слів / Під ред. Д.Г. Гринчишина. — 2-е вид., перероб. і допов. — К.: Рад. шк., 1988. — 320 с.
2. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. — 2-е вид., перероб. і допов. — К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. — 800 с.
3. Ткаченко А. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): Підручник для гуманітаріїв. — К.: Правда Ярославичів, 1997. — 448 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром’як, Ю. І. Ковалів та ін. — К.: ВЦ “Академія”, 1997. — 752 с. (Nota bene).
5. Хализев В.Е. Теория литературы. Учеб. — М.: Высш. шк., 1999. — 398 с.
6. Бычков В.В. Византийская эстетика: Теоретические проблемы. — М.: Искусство, 1977. — 208 с.
7. Лосев А.Ф. Проблемы символа и реалистическое искусство. — М.: Искусство, 1976. — 367 с.
8. Гегель Г.Ф. Эстетика: В 4 т. — М.: Искусство, 1969. — Т. 2. — 326 с.
9. Кант И. Сочинения: В 6-ти т. — М.: Мысль, 1966. — Т. 5. — 564 с.
10. Поэзия французского символизма. Лотреамон. Песни Мальдорора / Под ред. Г.К. Косикова. — М.: Изд-во МГУ, 1993. — 512 с.
11. Теория метафоры: Сборник. — М.: Прогресс, 1990. — 512 с.
12. Шеллинг Ф. В. Философия искусства. — М.: Прогресс, 1966. — 496 с.

13. Гете И. В. Избранные философские произведения. — М.: Наука, 1964. — 520 с.

14. Гете И. В. Собрание сочинений: В 10-ти т.: Пер. с нем. / Под общ. ред. А. Анкса и Н. Вильмонта. — М.: Худож. лит., 1980. — Т. 10: Об искусстве и литературе. — 510 с.

***Tetyana Olynyk. Symbol and Symbolic Meaning of Proper Names.** Potentially all proper names with wide popularity effectuate the transition into common names. The name bearer — a real person, a literary character, a geographical place, a phenomenon or notion — becomes popular one first because of its uniqueness (certain feature, peculiarity, action etc.). When such a popular name outlives the epoch of its bearer, it becomes a symbol. Two characteristics of a symbol are distinguished: a) a symbol as a conditional denotation of any thing, a notion or phenomenon (specific or local names); b) a symbol as a mean of generalization (common or global names).*